

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
Departament d'Història Contemporània

**LA NATURALESA DEL FEIXISME:
L'ACTUALITAT D'UN DEBAT.
ESTAT DE LA QÜESTIÓ**

Treball Fi de Grau

Grau en Història

Alumne: Alba Roig Valero

Tutor: Ismael Saz Campos

Curs 2012-2013

ÍNDEX

I. INTRODUCCIÓ.....	3
II. BREU RECORREGUT HISTORIOGRÀFIC.....	4
III. UN NOU CONSENS? LES TESIS DE ROGER GRIFFIN I EL SEU DEBAT.....	10
IV. L'EVOLUCIÓ DELS ESTUDIS.....	17
V. CONCLUSIÓ.....	23
VI. BIBLIOGRAFIA.....	25

INTRODUCCIÓ

Des de el mateix moment en que va nàixer, el feixisme ha estat objecte principal d'investigació entre diferents àmbits acadèmics. Comptem amb nombrosos estudis sobre el tema, que han intentat donar les claus per fer una interpretació lo més objectivament possible del feixisme, no obstant aquest no és un tema tancat. Fins a la data, no han cessat de sorgir llibres, articles, crítiques, etc, que ens mostren clarament que a la pregunta quina és la naturalesa del feixisme no hi ha una acord a l'hora de contestar-la, com tampoc se li ha donat una contestació definitiva.

Els estudis pertanyents a aquest interrogant han passat per varies fases i han canviat molt fins avui en dia, que ha sorgit una imatge més complexa del tema. És la finalitat d'aquest treball, per tant, donar a conèixer quina ha sigut aquesta evolució, quines conclusions s'han enlluminat sobre l'enigma del feixisme així com donar a conèixer quines són les últimes aportacions i reflexions sobre el fenomen feixista. L'evolució historiogràfica s'intentarà posar de relleu, breument, durant el primer apartat del treball, on és fa una síntesi de les diferents corrents d'interpretació sobre el feixisme des de l'inici dels seus estudis, fins els anys noranta.

Ens detindrem en aquests anys perquè són l'inici d'una nova etapa en l'estudi del feixisme, influenciada per les noves tècniques historiogràfiques, que han traslladat a un primer plànol els temes de la cultura i l'estètica feixista. Amb aquest canvi de perspectiva, s'han anat comprenent aspectes i pràctiques del feixisme que abans resultaven contradictòries i irracionals, com l'exaltació del líder, l'espectacle polític, els assassinats en massa, la propaganda...i que ara es demostra que formen part d'una cultura i una ideologia feixistes.

Durant l'exposició es mencionaran alguns dels autors que encarnen les diverses línies d'anàlisi que es centren en el problema d'intentar esbrinar quina és la naturalesa del feixisme, però es destacarà especialment la contribució de Roger Griffin sobre el tema. Aquest historiador britànic, membre de la Universitat d'Òxford, va revolucionar l'àmbit dels estudis historiogràfics amb una nova interpretació del feixisme, definit en termes genèrics, al llibre *The Nature of Fascism*, editat al 1991. A aquest li segueixen tot un recull d'escrits, la culminació dels quals és *Modernisme i Feixisme* (2010) on es

posa en pràctica tot allò adquirit durant més d'una dècada d'investigació per fer un anàlisi del feixisme totalment nou, analitzant-lo en relació amb el modernisme.

BREU RECORREGUT HISTORIOGRAFIC

Els estudis sobre el feixisme es remunten a l'època de la seua aparició, a partir de la dècada dels anys vint, quan s'enceta un gran interès per saber sobre quina era la seua naturalesa, la qual havia aconseguit esfondrar la democràcia liberal i els valors que aquesta havia inculcat en la societat al llarg de tants segles. Podem dir, així, que va existir, des de primer moment, un interès per comprendre quins foren els motius que el van propiciar al poder, així com, per saber quins eren els seus propòsits, tendència aquesta que va augmentar després de la Segona Guerra Mundial. Contem per tant, amb nombroses definicions, les primeres de les quals van ser donades per estudiosos provinents de les tres línies d'interpretació més importants en l'època de l'aparició del debat.

Una d'elles és la visió donada per la corrent marxista, la qual, des de un principi va interpretar el feixisme com l'última fase del capitalisme abans de l'avinguda del socialisme, era "*l'avantsala de l'última avantala*"¹, una reacció burgesa davant l'avanç del proletariat. Els pensadors d'aquesta corrent creien que el feixisme no tindria futur i que a més facilitaria l'ascens del socialisme. No obstant, aquestes idees prompte van ser criticades, inclús pels propis marxistes, però el que no canviaria seria la seva visió del feixisme com un producte del capitalisme, que va dur al poder a la petita burgesia, la qual suportava el gran capital financer i per tant, la gran maquinaria capitalista en crisi. La insistència en els aspectes socials, deixarien a part, des de el primer moment, els aspectes referents a la ideologia i la cultura del moviment com també aquells aspectes referits a detectar quin era el subjecte feixista que havia dut a terme el gran canvi en alguns països europeus.

Altra corrent d'anàlisi és l'anomenada liberal, la qual posa el seu èmfasi en les masses "amorfes", que no encaixaven en ninguna qualificació social, les quals en un principi, es van veure com a causants de la desestabilització de la democràcia i com a conductores cap a la formació d'un estat totalitari. Però després de la Segona Guerra Mundial, es va passar de buscar el centre dels sistemes totalitaris en les masses, a buscar-lo en les elits. Unes elits, que, alienes als sistemes democràtics, pressionarien a

---

¹ Saz, Ismael, "Repensar el feixisme", *Afers: fulls de recerca i pensament*, Catarroja, nº25, 1996, p.447.

aquestes masses heterogènies, i construirien un sistema totalitari. Aquest model d'interpretació posava l'accent en l'exercici del poder dels règims a estudiar i per tant, s'acoblava tant al feixisme com al comunisme. Per establir aquest model, els investigadors que basen el seu estudi en les teories del totalitarisme, no prestaren cap atenció sobre els objectius dels partits i règims que estudiaven, solament és fixaven en aquelles qüestions superficials, "totalitzants", que feien assimilar el moviment feixista amb el comunista: totes dos tenien un parit únic, una població immobilitzada al seu servei a través del terror, i solament es permetia expressar la ideologia oficial, aquella que pregonaven els líders.

Vegem ara la definició provinent de la corrent d'anàlisi d'origen radicaldemocràtic. Aquesta està totalment determinada per l'element socioeconòmic, el qual marcava l'evolució social d'un país, i condicionava que hi hagués democràcia o dictadura en un país. Un aspecte imprescindible d'aquesta interpretació era l'aspecte de la revolució burgesa, considerada fonamental per a l'assoliment d'una democràcia plena. Per tant, si no hi havia hagut revolució burgesa, la burgesia o no seria hegemònica, o s'hagués "feudalitzat", i serien les elits tradicionals les que haurien facilitat l'ascens al feixisme. Aquesta és una definició "determinista" en la que s'estableix una relació directa entre causa-efecte, i per tant, no hi ha cabuda per a ninguna pregunta del caire perquè, així com tampoc presta atenció rellevant al problema del pensament feixista.

Podem veure, que en ninguna de les tres interpretacions es dona la mínima importància als fonaments culturals del feixisme; les tres definicions tenen en comú el model de concedir el protagonisme a unes elits, capaces d'utilitzar el feixisme per dur a terme els seus propòsits, els quals no responen a una cultura intel·lectual pròpia, sinó que més bé responen a interessos particulars, tant de caire capitalista com pre-capitalista. Per tant, no es veia que el feixisme fora una nova ideologia, ni que les masses tingueren la possibilitat de participar en ella. Són interpretacions que es basen en uns models rígids i parcials, que reduïen el feixisme a "estratègies particulars de govern"², cosa que les ha fet retrocedir en la finalitat d'idear una explicació factible i creïble del feixisme. No veuen quin és el transfons ideològic perquè tampoc encerten en veure quin és el subjecte feixista; hi hauria que esperar als anys seixanta per a que

---

² Kallis, Aristotle, *"El concepto de fascismo en la historia anglófona comparada"*, en Antón Mellón, Joan (Coord), *El fascismo clásico (1919-1945) y sus epígonos*, Madrid, Tecnos, 2012, p.27.

aquest, a la fi, es fera visible i per adonar-se'n de que aquestes definicions es quedaven coixes si s'aprofundia un poc més en els estudis sobre els moviments i els règims.

Serà a la dècada dels seixanta quan el subjecte feixista surti a la llum i quan sigui possible descobrir, de forma general, el transfons ideològic d'aquest. Aquest avanç en els estudis sobre el feixisme van dur en sí, també, el redescobriments de les masses, com a participants actives en el nou ordre de l'Europa d'entreguerres i l'auge dels estudis referents a la cultura i en general a la ideologia, que si tenia el feixisme, com qualsevol altra corrent intel·lectual i política del període. Cal destacar treballs tan importants en aquestos anys com el de l'historiador alemany Ernst Nolte, que ofereix un model teòric d'ideologia feixista en la seua monografia de 1963 *El feixisme en la seua època*³. Encara que aquesta proposta de definició va ser molt criticada, sobretot pel seu èmfasi en comparar i contraposar marxisme amb feixisme, va ser la primera al·lusió al feixisme explicat com a concepte genèric en termes d'ideologia política. A aquest es sumen altres treballs pioners, en aquests primers anys de renovació historiogràfica, com son els de Renzo de Felice i el de George L. Mosse, els quals influïren en els investigadors posteriors.

A partir d'ací, els estudis sobre el feixisme es van multiplicar i una prova la tenim al llibre *La naturalesa del feixisme*⁴ de Stuart Woolf, on es fa una recopilació d'aportacions sobre el tema amb la col·laboració de diferents historiadors i politòlegs; també al llibre publicat per Walter Laqueur⁵ en 1976, es recullen diversos assaigs sobre països, on predominava l'experiència feixista, així com també es platejaven qüestions generals del feixisme. En conclusió, els anys seixanta i setanta foren molt productius en quant a estudis, els quals van ajudar a formar una imatge molt més complexa del feixisme que la visió que es tenia sobre ell en el període imminent de la postguerra. No obstant, prompte van sorgir crítiques cap al concepte genèric entre molts estudiosos del tema.

Un autor que exemplifica la nova direcció que estaven prenent alguns estudis, és Samuel G. Allardyce, que en un article publicat al 1979 criticava obertament el concepte de feixisme genèric. Naixia la idea de que dos règims, com el nazi i l'italià, categoritzats dins la noció feixista, no podien ser estudiats des de el mateix punt de partida ideològic i

---

³ Editat en Espanya al 1967: Nolte, Ernst, *El fascismo en su época: Action Française, Fascismo, Nacionalsocialismo*, Madrid, Península.

⁴ Woolf, Stuart, *La naturaleza del fascismo. Teoría y Praxis*, México, Grijalbo, 1974.

⁵ Laqueur, Walter (Ed.), *Fascism: a Reader's Guide: Analyses, Interpretations, Bibliography*, Berkeley: University of California Press, 1976.

polític. Per tant, es conclouïa que el nacionalsocialisme tenia característiques úniques degut a l'obsessió per la raça i, per això, no es podia estudiar com a moviment feixista; el moviment feixista pur es personificava en el règim italià⁶. Aquestes discussions sobre el cas excepcional del nacionalsocialisme o el feixisme italià van limitar la influència dels estudis comparatius i genèrics.

Els anys finals dels setanta i tots els vuitanta van ser anys de tendència revisionista on es van desenvolupar tant treballs que reivindicaven una visió genèrica i comparativa del feixisme, com treballs que estudiaven els països en un sentit específic, diferenciant totalment uns dels altres, rebutjant el concepte genèric. Però aquesta última tendència d'estudi va provocar un petit retrocés pel que fa als anàlisis comparatius entre règims feixistes de diferents països, ja que es començava estudiar per separat el nacionalsocialisme, amb un fort component biològic i racista, del feixisme italià, el qual es veia molt menys radical. En aquest sentit, crida l'atenció l'historiador Zeev Sternhell que al 1989, dins el seu estudi sobre la "ideologia feixista genèrica", va dir directament que "el feixisme no es pot identificar de ninguna manera amb el nazisme"⁷.

Aquesta visió del feixisme, com un règim polític i ideològic totalment diferent del nacionalsocialisme, va fer que l'esquema genèric i comparatiu, que es va anar configurant des dels anys seixanta, comencés a enfonsar-se. No obstant, els estudis específics van rebre també contrarèpliques, i podem dir que les investigacions generalistes no van morir mai. Ja al 1979 George L. Mosse, en la introducció a un article sobre el feixisme, va fer un anàlisi de la ideologia i la política d'aquest en termes generals. Aquest conclouïa en que el feixisme era una mescla de radicalisme de dretes i socialisme, el qual tenia l'objectiu d'anar més enllà del marxisme i el liberalisme, era una "tercera via". En la seua definició genèrica no marginava el nazisme, sinó que com en tots els països que incloïa en l'estudi, el comparava. Al 1980, Stanley Payne va escriure un llibre, defensant també el paradigma genèric⁸. A més, introduïa un concepte totalment nou, el de "tipus ideal", referint-se a la ideologia feixista com a model, la qual es podia identificar a través d'uns trets característics, a pesar de les variacions de cada país, que no tenien el perquè de impedir un anàlisi comparatiu.

Així, als anys vuitanta observem una pluralitat d'enfocaments en aquest camp, així com s'esdevé l'auge dels anàlisis comparatius, que partint d'autors tan notables

---

⁶ Kallis, Aristotle, "El concepto de...", op.cit., p.39.

⁷ Sternhell, Zeev, *The Birth of Fascist Ideology*, California, Princeton University Press, 1989.

⁸ Payne, Stanley, *Fascism: Comparison and Definition*, The University of Wisconsin Press, 1980.

com els que hem esmentat, feien veure les diferències i similituds entre els països que es trobaven dins l'esfera de l'onada feixista. Aquestes comparacions entre règims o moviments donaven una imatge del feixisme més complexa, la qual es devia explicar, al seu parer, des d'una perspectiva general, amb l'elaboració de models culturals que donessin les pautes per poder entendre'l millor.

La pluralitat d'enfocaments i el sentiment de que la definició genèrica del feixisme estava seriosament qüestionada va fer obrir els anys noranta a un nou període d'estudis renovadors sobre el feixisme. Dins els estudis comparatius, van nàixer nous temes d'investigació que dugueren a la llum nous aspectes sobre el feixisme, com són els estudis al voltant de la relació existent entre els feixistes i la dreta conservadora en l'Europa d'entreguerres, o com són els estudis de les variants nacionals dins un model genèric, atenent a factors que van fer possible la seua ascensió al poder entre 1920 i 1930. Per últim, va prevaler la posició, entre els investigadors partidaris de la teoria generalista, com Payne, de que la raça no era un requisit rígid i imprescindible per a que existís el feixisme, però en alguns països, com Alemanya, podia explicar l'aparició tan forta d'aquest. Però s'insistia en que no era necessari que es donés l'existència d'una minoria ètnica per a que el feixisme es desenvolupés i tingués èxit en un país o altre.

L'estudi genèric/comparatiu va tenir, en aquests anys, estudiosos amb grans aportacions al tema, entre els que destaca Roger Griffin, el qual va teoritzar una definició del feixisme en termes ideològics, generals també, a través de la qual es podia establir un nucli intel·lectual comú, independentment de les evolucions nacionals. Serà aquest autor, i les seues tesis sobre el feixisme, objecte d'estudi en l'apartat següent. Altre defensor a destacar dins aquesta tendència, és Roger Eatwell, el qual advocava per establir, a més d'un "nucli mínim feixista", com defensava Roger Griffin, una "matriu feixista" ampla que pogués donar cabuda a diferents versions feixistes nacionals, matriu que estava composta de tres temes: un "nou home", la "nació" i "l'Estat"⁹, les quals es donaven en tots els moviments feixistes, encara que amb característiques peculiars i nacionals diferents. Per tant, es donava cabuda, dins el model "genèric" a les diferents permutacions nacionals, que compartien entre elles un nucli central que superava les diferències entre règims o moviments feixistes.

Aquests nous estudis, que duen a la llum al subjecte feixista i posen en primer plànol la importància de la ideologia i la cultura, van contribuir a qüestionar els rígids

---

⁹ Kallis, Aristotle, "El concepto de..." op.cit., pp.47-48.

esquemes que proposaven les velles corrents d'interpretació que hem esmentat al principi. La centralitat del problema, que requeia en la pressió de les elits tradicionals o de la burgesia, així com en l'absència de la revolució burgesa, quedaven superades per les reflexions dels nous estudis sobre la naturalesa del feixisme. Aquest nou replantejament va dur a concretar i traslladar el període de formació del feixisme, posant-lo més en relació amb els problemes propis de les primeres dècades del segle XX, que no amb els problemes derivats del XIX, com estipulaven les antigues corrents. També, com es sap, la historiografia contemporània s'ha després del vell mite que lligava incondicionalment el feixisme amb el capitalisme per donar pas a la noció de *compromís autoritari*¹⁰, des del qual es poden explicar els lligams que existien entre la nova generació feixista en el poder i la resta de les elits tradicionals i les classes dominants. Amb les noves caracteritzacions dels models, que esmenten els nous estudis, vegem com la idea de totalitarisme que tenia feixisme era totalment diferent de la idea de totalitarisme que es tenia en la Unió Soviètica.

També la noció de que la petita burgesia era la que formava el gros dels sectors feixistes es troba avui profundament matisada. La petita burgesia va suposar un suport important per al feixisme però no fou l'únic ni en tots els llocs hi va participar de la mateixa manera. També trobem adeptes entre les classes més altes i classes més baixes, com poden ser els treballadors, o entre els joves, els quals van sucumbir, en gran mesura, a l'atractiu feixista. El que no existeixi solament un participant en les forces feixistes, ens du a revocar també la noció premoderna del feixisme.

Amb tot, es dona una imatge molt més complexa i general del feixisme. Pareixia que els nous enfocaments, que partien d'una base de tipus "generalista" durien a un consens pel que fa a la historiografia en el futur, no obstant, sorgirien endins aquesta tendència noves divergències enfocades, sobretot, a la forma d'estudiar el feixisme. Divergències que es poden resumir en dues línies d'anàlisi, una de caire "culturalista" i altra "estructuralista", les quals difereixen en quant a la metodologia que emprar per analitzar el feixisme. No obstant, a pesar de les diferències entre els acadèmics, tots pareixen compartir la visió de prendre's la ideologia de debò, traslladant, així fins als nostres dies, el debat sobre el feixisme, amb una ampla varietat d'estudis.

---

¹⁰ Burrin, Philippe, "Política i Societat. Les estructures del poder a l'Itàlia feixista i a l'Alemanya nazi", Afers: fulls de recerca i pensament, Catarroja, nº1996, p.489-493.

UN NOU CONSENS? LES TESIS DE ROGER GRIFFIN I EL SEU DEBAT

Com s'ha reflectit en l'apartat anterior, durant tota la dècada dels anys noranta semblava possible que es pogués desenvolupar una tendència de consens pel que fa als estudis sobre el feixisme genèric. Aquesta apreciació es derivava del context historiogràfic del moment, on la majoria dels investigadors donaven per assegut la importància de la ideologia i la cultura feixista per fer un estudi complet del fenomen. Però aquest “nou consens” estava lluny de ser assolit, ja que dins el mateix àmbit d'estudi s'apreciaven moltes diferències en quant a metodologia i enfocaments per tractar el cas del feixisme genèric, que, com hem dit, han fet dividir els estudiosos de la temàtica, en dues línies d'anàlisi.

Intentarem donar a veure, durant aquestes pàgines, quines són aquestes dues tendències historiogràfiques a través d'uns autors, d'entre els quals, i dins la línia anomenada “culturalista”, destaca Roger Griffin, historiador anglès de la Universitat d'Oxford, que va construir un esquema interpretatiu del feixisme al llibre *The Nature of Fascism*¹¹. En aquest estudi sobre el feixisme genèric, s'intenten donar les claus per enllumenar quin és el nucli intel·lectual feixista a partir del qual es pretén establir un “tipus ideal”, que ens ajudaria a entendre la seua naturalesa en un sentit global.

La seua obra consta de varies parts, en les que s'intenta donar una definició genèrica més clara del feixisme d'entre les que s'havien dibuixat fins el moment. El primer concepte al que fa referència és el de “tipus ideal”, terme encunyat per Max Weber, que designa l'estatus adquirit per qualsevol concepte genèric, fonamental per entendre els processos i esdeveniments ocorreguts en la història, protagonitzats per éssers humans. La utilització d'aquest concepte, per part de l'autor, es basa en l'acceptació de que abans de l'execució dels actes humans existeix una consciència i uns valors que són els que després formaran el teixit de la realitat experimental. Es a dir, per poder entendre processos històrics, aquests s'han de reduir a la categorització d'entitat per a que pugin ser manejables per a la investigació, i açò és el que es pretén fer amb el fenomen feixista i el problema de la seua naturalesa ideològica. Però també hi ha que tenir en compte, que aquests “tipus ideals” sols existeixen en el plànol de l'abstracció, no es poden considerar veritats absolutes, ja que, el que proporcionen són marcs conceptuals des de els que es poden descriure i explicar fets. No obstant, deixant de banda les seues carències, l'utilització de “tipus ideals” és útil per poder comprendre

---

¹¹ Griffin, Roger, *The Nature of fascism*, Londres, Routledge, 1994.

esdeveniments i conceptes, com, per exemple, els de “classe” o “modernització”. L'establiment d'un o altre “tipus ideal” sobre el feixisme ha estat en discussió des de el naixement dels seus estudis, als anys vint, pel que, el que intenta fer Griffin al seu llibre és oferir un nou “tipus ideal” que sigui heurísticament més útil per a donar una definició més satisfactòria sobre el tema que tractem.

L'objectiu és, per tant, abordar el feixisme com una força política, definible en termes del seu nucli ideològic, fet que permetrà identificar una matriu comú entre els diversos moviments i règims, que sense oblidar mai les diferències que existeixen entre ells ens permetrà parlar d'ideologia feixista. El centre d'aquesta ideologia està compost pel que Griffin anomena “nucli mític”, el qual té el poder de mobilitzar els participants i militants, és allò que dona el poder d'inspirar transformacions revolucionaries en la història. Però caldria especificar que quan es parla d'ideologia feixista, per a Griffin, s'està parlant d'ideologia política¹² i no de religió política com advocaran altres autors, com Emilio Gentile¹³. Una ideologia política té la seva legitimitat en una cosmologia que concep el manteniment o la transformació de la societat, es a dir, no permet que els poders sobrehumans puguin intervenir en assumptes humans, com per exemple, en les lleis. Segons l'autor, no es pot tractar qualsevol moviment secular com si fos la projecció d'una especulació religiosa o metafísica, perquè es corre el risc d'ignorar amb facilitat que va ser, de fet, una ideologia política i secular. Per això es preferible centrar-se en el mite polític del feixisme, que ens dona les directrius per entendre la seua ideologia, els preceptes de la qual s'executen per afirmar la primacia de la política i no d'allò espiritual.

El nucli mític de la ideologia feixista està construït a partir de varis components, els quals marcaran la seua tendència experimental. Un component serà la palingenèsia, és a dir, el mite de la renovació, del renaixement, que apareix després d'una fase de crisi o decadència. Aquesta regeneració pot afectar tots els àmbits de la societat, com l'arquitectura, l'art, els projectes econòmics...ja que, suposa el naixement d'un nou ordre. Un fet fonamental per a que aparegui aquest mite palingenètic es troba en la creença dels contemporanis de que estan a punt de viure un canvi radical dins el procés històric, ja que aspectes com la corrupció o la injustícia es veuen com signes de que està apunt d'emergir un nou ordre. Aquesta percepció, del sorgiment d'un nou ordre social i

---

¹² Griffin, Roger, *The Nature...* op.cit., p.26-32

¹³ Gentile, Emilio, *Fascismo. Historia e Interpretación*, Madrid, Alianza Editorial, 2004, pp.219-245. Vegi's, no obstant, més endavant, la nota núm. 14.

històric, es pot considerar revolucionària, ja que s'empeny el temps cap a un nou tipus de societat, on es fonamenta l'aparició d'un "nou home", que es despendrà de la decadència de l'etapa anterior.

Altre component del nucli mític feixista seria l'ultranacionalisme populista, una subcategoria del nacionalsime, que rebutja els principis que provenen tant de l'absolutisme com aquells que provenen del govern representatiu. És un ultranacionalisme que va més enllà d'altres formes de nacionalisme i que és incompatible tant amb "lo tradicional" com amb "lo racional", més bé s'identifica en allò carismàtic, que és lo que inspira lleialtat a la causa que es defèn.

Si es combinen els dos components del mite feixista, apareix el concepte "d'ultranacionalisme palingenètic", un concepte polític fonamental per entendre la base de la ideologia feixista. La dimensió palingenètica dins el mite feixista suporta l'eliminació d'enemics interns que entorpeixin l'assoliment d'un nou equilibri i el naixement d'un nou home. Aquesta centralitat, del component palingenètic en el nucli mític, explica el gran atractiu inicial que va tenir el feixisme, ja que amb la promesa de la destrucció d'un vell sistema en decadència i del renaixement d'una nova nació, la desesperació es va transformar en optimisme, lo que va permetre que el partit que promovia aquesta visió guanyés una massa de seguidors considerable. La construcció d'una nova nació i una nova societat és un fi, pel que les contradiccions polítiques que s'empren per realitzar tal objectiu no influeixen en el seu atractiu, ja que el que importa és el seu poder mític i no les implicacions que aquest porti, com poden ser els assassinats en massa.

Per que va sorgir aquest mite feixista? Segons Griffin, aquest emergeix quan hi ha necessitat de dotar de sentit a la història. Qualsevol desintegració de l'ordre establert engendra la necessitat de comprendre que és el que està passant per part de l'home, d'entendre quin és el seu lloc en el món i això es satisfà amb la introducció de nous mites. El caos al que es veu sumit l'individu necessita d'una seguretat psicològica de la seua transcendència, que es tradueix en una ideologia de regeneració nacional que ofereix un motiu d'esperança i un nou significat del món, on l'individu queda immunitzat de la sensació d'aïllament que havia assolit en l'etapa anterior i passa a formar part de la història, és participant en la fundació d'un nou ordre social i polític, baix la figura d'un líder nacional, el qual té la missió de fer renàixer el seu poble. Ací radica l'èxit de la ideologia feixista, una ideologia que serveix de refugi a l'anomia generada en que es veu sumida la societat moderna.

No obstant, per a l'autor, aquests components utòpics van tenir conseqüències pràctiques que van limitar l'eficàcia del feixisme com a força política a llarg termini. L'ultranacionalisme palingenètic, per una banda, està sotmès a generar una ampla gama d'interpretacions rivals dins la pròpia cultura política. A més, i com es pot observar als règims feixistes, italià i nazi, la visió d'una construcció social nova topa amb limitacions pràctiques, ja que no es pot establir un règim estant en continu procés de revolució, i açò, a la llarga, fa inviable el feixisme. A més, el mite ultranacionalista, que implica la construcció d'una comunitat nacional, no naix del moviment espontani de les masses, sinó que deriva d'una elit que s'atribueix la capacitat d'interpretar les necessitats d'un poble. El feixisme, encara que pot buscar convertir-se en un moviment de masses, sempre estarà dominat per una elit i com a tal, té una concepció elitista de la societat. Per tant direm, que el feixisme és populista en la seua intenció i en la seua retòrica però en la pràctica mai va pretendre ser democràtic, lo que farà que el moviment sigui molt vulnerable quan el líder, encarnació de la voluntat d'un poble, desaparegui. Per tant, Griffin conclou que el feixisme es inviable tant com a règim, i com a moviment, ja que es incapaç de donar compte del pluralisme de la societat, pel que estableix un control totalitari de la vida nacional, cosa que a la llarga el condemna a ser una força política efímera.

Per establir una definició de la naturalesa del feixisme es precís fixar-se en els components ideològics i culturals, que hem anomenat breument, els quals ens ajuden a entendre el fenomen en el context històric en el que es va formar. Per tant, Griffin proposa una definició del feixisme en termes ideològics al seu llibre que em esmentat, que serveix per comprendre'l, interpretar-lo, així com per comparar-lo amb altres "tipus ideals" com puguin ser conservadurisme, modernisme, imperialisme...

Dins la línia anomenada "culturalista" cal destacar també altres estudiosos que han fet aportacions sobre el tema de la ideologia feixista recentment, i que mostren varis punts de similitud amb les tesis de Roger Griffin. Un d'ells és Emilio Gentile, un historiador italià que amb la seua obra *Fascismo. Historia e Interpretación* (2004), reforça la idea d'interpretar el feixisme des de una perspectiva general, traslladant la ideologia i la cultura a un primer plànol, sense, no obstant, obviar la història. Aspecte a destacar, en l'estudi d'aquest autor, és la renovació del concepte "totalitarisme" per a que fos aplicable tan al cas italià com a la definició del feixisme genèric. El "totalitarisme" seria una intenció política i ideològica, no solament atendria a l'exercici del poder polític; és una complexa relació entre ideologia, partit i règim, el dinamisme

de la qual s'expressa en l'exigència d'una "revolució permanent". Per tant, Gentile afirma, en concordança amb Griffin, que els moviments i règims feixistes es poden qualificar de "revolucionaris", ja que pretenen transformar el vell ordre en crisi, transformant l'esfera política, l'antropològica, la social i la cultural. Amb tot, la ideologia feixista tenia l'objectiu de traduir-se en fins pràctics i d'aquí va derivar la concepció d'un home nou i la necessitat de construir una nova comunitat nacional. Podem observar ací com estan presents també, en la teoria de Gentile, els components que construeixen la idea central de la ideologia feixista: la palingenèsia i l'ultranacionalisme populista.

Segons Gentile la ideologia feixista es caracteritza pel seu activisme i la primacia de fins polítics, pel que es distingeix tant de la ideologia comunista i democràtica com de la conservadora. Dins aquesta línia, l'autor discrepa amb el treball esmentat de Griffin, en quant a que conclou que el nucli mític feixista es pot definir en termes de "religió política", millor que en termes d'ideologia política, ja que, en aquest aspecte, del feixisme, la política ha assumit la dimensió religiosa de donar resposta a la necessitat d'integració i de dotar de significat a la vida. Per a l'autor, les religions polítiques reproduïxen l'estructura de les religions tradicionals, ja que s'estructuren al voltant de la fe i els ritus, així com es proposen fer renàixer un "nou home", que constituirà una "nova comunitat". Aquesta visió, de catalogar el feixisme com una religió política, va ser qüestionada, com hem vist, però una dècada després s'ha despertat l'interès cap a les dimensions "religioses" d'alguns moviments i règims feixistes que podrien fer definir la ideologia feixista com una mena de "religió política totalitària". El propi Griffin ha acceptat, anys després de la seua crítica al terme, que el concepte de religió política té un vertader significat heurístic en quant a ferramenta d'anàlisi per als moviments feixistes¹⁴

A partir d'aquest nou dinamisme sobre els estudis del feixisme, Griffin pensava que es podia parlar d'un "nou consens" entre els investigadors de la temàtica, però, encara que la majoria dels acadèmics compartien la visió de que el moviment feixista

---

¹⁴ Vegi's Griffin, Roger, "Cloister or cluster? The implications of Emilio Gentile's ecumenical theory of political religion for the study of extremism" en *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 6, nº 1, 2005, pp. 33-52. Aquí Griffin qualifica de *cluster* (o enfocament constel·lació) la utilització que Gentile fa dels conceptes de totalitarisme i religió política, segons la qual els dos conceptes, que són independents entre sí, quan passen a formar part d'una constel·lació de conceptes, com per exemple, aquells que defineixen les dictadures feixistes, adquireixen un valor definatori per explicar tal règim. Per a Griffin, la religió política és una terme útil en quant a que, combinat amb altres termes definatoris del feixisme, ens ajuda a entendre aspectes fonamentals de la seua naturalesa política.

era un moviment “ultranacionalista”, populista, amb un interès obsessiu en la regeneració social, nacional i antropològica, molts estudiosos del tema van qualificar l'esmentat esquema interpretatiu de Griffin “d'essencialista” i de incomprensiu per poder donar compte de l'experiència històrica del feixisme.

Aquestes crítiques provenen de l'altra corrent d'anàlisi que esmentàvem al principi, l'anomenada línia “estructuralista”. En aquesta línia, de tendència també generalista, es presta més atenció als fets històrics a l'hora d'intentar fer una definició del feixisme que podríem qualificar de “funcional”. Aquests autors, en general, pensen que les definicions que donen els estudiosos de la línia “essencialista” o “culturalista”, tracten el feixisme aïllant-lo del seu context, com també critiquen que centren el seu estudi en els moviments feixistes en els seus inicis, deixant d'estudiar els règims, perquè es pensa que no són expressions “pures” del feixisme. Per tant, aquests, reivindiquen que una definició del feixisme es deu poder aplicar-se tant a les etapes pràctiques inicials com a les finals, i per poder fer això, el que cal es fer un estudi de comparació entre moviments i règims, ja que la cultura feixista no fou igual en tots els llocs i moviments, pel que no pot donar a una definició cultural tant general del fenomen feixista.

Un estudiós que entraria dins aquesta línia d'anàlisi seria el sociòleg Michael Mann. Al seu llibre *Fascistas*¹⁵ Mann crítica l'enfocament “culturalista”, que veu el feixisme com un fenomen predominantment intel·lectual i cultural, ja que segons ell, és l'oposició entre feixisme i autoritarisme tradicional allò que constitueix la clau per entendre la influència que va tenir el feixisme en cada societat. I per arribar a aquesta conclusió, el seu estudi es basa en estudiar les manifestacions del feixisme en sis societats d'entreguerres, a partir de les quals es pot deduir que el feixisme va ser un fenomen que s'origina per la crisi de la modernitat, un fenomen que abraçava nivells militars, polítics, ideològics i socioeconòmics; pel que el que s'ha d'estudiar, per entendre la naturalesa del feixisme, són aquestes “fonts de poder”.

L'altre autor al que faré referència, dins aquesta tendència, és Robert Paxton que va fer un estudi sobre el feixisme genèric a la seua obra *Anatomía del Fascismo*¹⁶ on s'intenta fer un anàlisi comparatiu del feixisme a través de l'establiment de cinc fases (la creació, l'arrelament, l'arribada al poder, l'exercici del poder i la radicalització). No tots els moviments passarien per totes les fases, sent sols el règim nazi i el feixista italià

---

¹⁵ Mann, Michael, *Fascistas*, València, PUV, 2006.

¹⁶ Paxton, Robert, *Antatomía del Fascismo*, Barcelona, Ediciones Península, 2005.

els que assolirien complir les cinc. Encara que en el llibre es dedica una part a analitzar la força intel·lectual feixista, l'autor es mostra bastant crític en quant als estudis que prevalen la cultura, per damunt dels fets històrics. Per a ell és més important observar les estructures que van fer possible l'assoliment del poder del feixisme, comparant les diferències entre països. Aquest va arribar a una conclusió similar a la de Mann, definint el feixisme de fenomen polític sorgit a partir de la preocupació obsessiva per la decadència, que abandona les tradicions polítiques anteriors per encaminar-se a la consecució violenta dels seus fins.

No obstant, aquestes crítiques van rebre contracrítiques personals per part del propi Griffin¹⁷, que qualifica personalment l'anàlisi de Robert Paxton d'ultra-tradicionista i descriptiu, perquè es dedica a buscar la verificació d'una sèrie de característiques aplicables als mateixos règims (l'italià i l'alemany) dels que s'havien extret prèviament aquestes mateixa, donant lloc a una definició tautològica del feixisme. La seua definició "funcional" també dona per assegut que ja existia el mite de renaixement nacional abans d'entrar en les cinc etapes que Paxton postula que són necessàries per elaborar un model de feixisme. Aquesta seria, per a Griffin, una definició difusa, en la que no es pot donar resposta a preguntes bàsiques com saber si el peronisme o el Japó imperial són feixistes.

Lo que cal destacar de tots aquests estudis "estructuralistes" i comparatius és que els conceptes que defineixen el règim feixista introdueixen també criteris ideològics per poder identificar una manifestació concreta del feixisme. No obstant, solen confondre el "mínim feixista" amb accidents ideològics, derivats del context d'entreguerres, pel que produeixen un "tipus ideal" estàtic que derivaria d'un acte d'abstracció provinent d'un fenomen històric. Conceptes com culte al líder, corporativisme, racisme eugenèsic, imperialisme o militarisme han servit com a mitjans per realitzar una definició de la ideologia feixista per aquests autors, donant com a resultat un "tipus ideal" amb una funció heurística i no un mínim feixista que pugui donar claus per entendre l'essència de la naturalesa del feixisme

Amb tot, podem dir que el camp dels estudis sobre el feixisme avui en dia, i segons la conclusió a la que arriba Griffin al seu article abans citat, dista d'arribar a un consens entre els enfocaments culturalistes i els enfocaments que prioritzen l'estudi empíric. Griffin pensa que el que es deuria fer es encetar una mena de dialèctica entre

---

¹⁷ Griffin, Roger, "The Primacy of culture: The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies", *The Journal of Contemporary History*, vol.3 n^o1, 2002, pp.21-43.

aquestes dues visions que fes possible la transformació tant dels estudis comparatius com dels estudis de casos específics. Es pot concloure, no obstant, dient que hi ha signes que assenyalen que es va en aquesta direcció, que es va acceptant, entre els estudiosos de la temàtica, que la cultura és una qüestió fonamental a l'hora d'abordar els estudis sobre el feixisme d'una manera o d'altra.

L'EVOLUCIÓ DELS ESTUDIS: “MODERNISME I FEIXISME”, LES NOVES TESIS DE ROGER GRIFFIN

Arribats a aquest punt, i dins l'ampla gama d'estudis que, com hem vist, s'han elaborat, es necessari fer referència a uns dels últims estudis sobre el feixisme genèric encapçalat per l'historiador, ja mencionat, Roger Griffin. En el seu llibre *Modernismo y Fascismo. La sensación de comienzo bajo Mussolini y Hitler*¹⁸, l'autor pretén donar a conèixer la relació que existeix entre modernisme i feixisme, una relació que pot ser que, per a molts i a primera vista, sembli impossible i contradictòria. Podem veure aquesta obra com la continuació del treball editat al 1991, *The Nature of Fascism*, on s'intenta definir, per una banda, el concepte “modernisme” per després poder aplicar-lo als règims de Hitler i Mussolini.

Avui en dia encara està present la concepció tradicional que uneix els conceptes feixisme i reaccionari, però aquesta és una recausació errònia, basada en observacions simplistes, que han dut a una definició alterada tant del modernisme com del feixisme, aspecte que s'intenta pal·liar amb els arguments d'aquest llibre. Quan parlen de modernitat, encara que no es té en ment quina és la seua definició, als estudiosos del tema se'ls ve al cap la imatge d'un període d'instabilitat, on la cultura, la política i la societat, en Europa, es va anar degradant fins el punt que les persones van pensar que la seua realitat es desfeia, es trencava, però com definir modernisme? Encara que és impossible establir una definició concloent, Griffin advoca per oferir un “tipus ideal” de modernisme, per així entendre'l millor i per a que, a la vegada, ens pugui ajudar a demostrar la seua relació amb el feixisme.

No podem saber, amb exactitud, on i quan va nàixer, però podem dir, que el modernisme és, a la vegada, producte i resposta a les condicions resultants de la modernitat que es van anar desenvolupant entre els segles XVI i XX com, per exemple,

---

¹⁸ Griffin, Roger, *Modernismo y Fascismo. La sensación de comienzo bajo Mussolini y Hitler*, Madrid, Ediciones Akal, 2010.

el capitalisme, l'individualisme, l'aparició de la classe mitja urbana i treballadora, la revolució de les comunicacions, etc; el modernisme designa un conjunt de reaccions que van desencadenar, dins la societat d'Occident, uns canvis a tots els nivells. Aquesta reacció cap a la modernitat es va esdevenir perquè aquesta es retractava, en la ment dels europeus, com un procés de crisi constant que havia portat el món a l'anomia, la fragmentació i el nihilisme. Dins aquest context, de decadència, es produí un augment de la reflexivitat, es a dir, els essers són cada vegada més conscients de que desenvolupen un paper en el temps, en quant a agents històrics. Aquesta apreciació naix, primerament, dins l'espai cultural, quan una sèrie d'intel·lectuals i artistes son conscients de que l'època en la que viuen és de regressió, de caos i no de progrés. La tesi que ens vol presentar Griffin, és que el modernisme es pot entendre ací com una "rebel·lió contra la decadència"¹⁹, l'objectiu del qual és inaugurar una nova modernitat totalment alternativa a la vigent, on l'instint d'assolir la transcendència s'activa degut a que l'ordre establert es troba seriosament amenaçat.

Què és la transcendència? Segons el sociòleg Peter Berger, els humans tenim la necessitat de construir-nos el món d'una forma "artificial" a través d'unes creences, pràctiques i rituals que anomenem "cultura", les quals donen la percepció, a les persones d'una societat, de que formen part d'una realitat superior o sobrehumana, d'un "nomos", que proporciona a l'individu un refugi existencial davant la por a la mort individual i davant el caos²⁰. Va ser en la Il·lustració quan va aparèixer el mite del progrés com a resultat de l'erosió de la religió cristiana; no obstant, amb el temps, i sobretot a mitjans del segle XIX es va produir una sensació de crisi generalitzada, provinent de l'impacte de la modernitat, que va començar a qüestionar seriosament aquest mite.

El modernisme fou producte de les condicions de la modernitat, però també és una resposta a elles. Griffin defineix dues varietats de modernisme, per una banda, "l'epifànic", aquell que busca superar l'anomia de forma íntima, a través d'expressions artístiques. Per altra banda, el modernisme "programàtic", que sent la necessitat d'elaborar projectes de superació a la decadència que modifiquen la societat i pugin crear un nou món, és dins aquesta varietat que encaixa el modernisme polític. Aquests modernismes polítics, revitalitzadors, es solen formar al voltant d'un líder carismàtic,

---

¹⁹ Griffin, Roger, *Modernismo...* op.cit., p.82.

²⁰ Berger, Peter, *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*, Londres, Doubleday, 1967, pp.22-27.

que té la funció de comandar la transició cap a un nou ordre, que sigui reflex de la nova visió del món i dels nous valors que han anat naixent. En aquest punt, el pessimisme provinent de la por a la decadència del vell ordre, dona pas a l'esperança de que pot nàixer, de fet, , un nou món, totalment diferent de l'anterior. Açò, és en la pràctica un engany que prové d'una utopia secularitzada, la qual pot tenir conseqüències desastroses quan es converteix en un programa polític, que té la finalitat de fer renàixer tota una societat, com s'ha observat en els règims feixistes al llarg de la història.

Durant tot el segle XIX podem observar multitud d'exemples que remetent a aquest modernisme programàtic en forma de moviments de caire social, que busquen regenerar la societat, empenent per a això algun tipus d'acció. És el segle de l'auge del nacionalisme i el científicisme; aquest últim va donar lloc a moltes corrents, però dins la tendència de recerca d'una millora de la salut, es va anar derivant cap a un racisme "científic" que es va estendre en molts ambients cultes. Aquesta visió de la ciència, com a font de transcendència, va dur a l'aparició de l'eugenèsia a principis del segle XX, a través de la qual es van crear projectes palinogenètics que es basaven en la recerca d'una societat pura, després de la decadència física de la modernitat. En aquest context, va aparèixer el culte a la guerra, com el millor procés de neteja, de resurrecció nacional i font de transcendència, pel que quan va començar la Primera Guerra Mundial, aquesta va ser entesa com un acte de purificació per totes les nacions involucrades.

Una vegada acabada la guerra, no obstant, el sentiment de degradació i degeneració va augmentar degut als traumes i els problemes econòmics, socials i polítics que van derivar dels quatre anys d'intensa lluita. Ara el sentiment de catàstrofe es va convertir en un fenomen més ample, que les masses també percebien, i com a conseqüència veiem com els modernismes polítics comencen a plasmar-se en la pràctica, com en el cas de la Rússia bolxevic o el mateix feixisme. El feixisme, com el bolxevisme, tenia l'objectiu de regenerar Europa de la decadència moral en la que es trobava i crear una nova forma de transcendència que li tornés al cos social la seua unitat i totalitat, que havia perdut, però pretenia, al mateix temps, construir una modernitat alternativa, diferent als modernismes que havien sorgit. Aquesta visió de la societat, com un organisme malalt al que es devia curar mitjançant una revolució antropològica, es volgué posar en pràctica per fer complir el mite de l'adveniment d'un nou món, lo que va dur a unes conseqüències humanes catastròfiques.

Griffin intenta fer veure, en la segona part del seu anàlisi, la relació explícita que existeix entre el modernisme i el feixisme centrant-se en els règims de Mussolini i

Hitler, per la raó de que són aquests dos els únics que, a més d'oferir un estudi de les aspiracions utòpiques del feixisme com a moviment revolucionari, són un reflex de l'aplicació pràctica en quan a règim de govern²¹. Aquests dos règims són concrecions del modernisme polític, sorgit abans de la guerra. En el cas d'Itàlia, va ser a principis del segle XX, quan van sorgir moltes varietats d'ultranacionalismes palingenètics com a reacció davant la debilitat de l'Estat-nació sorgit de la unificació. L'Alemanya de Weimar també va ser testimoni del sorgiment de moviments modernistes que compartien la visió de renovar la nació, però d'entre aquests va destacar la tendència que establia, que per poder assolir-ho, hi havia traslladar els elements i valors d'una saviesa saludable, provinents de les tradicions antigues, a una Alemanya que es trobava sumida en una fallida espiritual degut a la semitització.

El modernisme polític, com es veu, té tendència a utilitzar la història o un passat mitificat com a font de valors transcendents, els quals es projecten en una temporalitat de futur. Aquests valors van constituir les bases per a erigir un dossier sagrat nou, una religió profana de la nació que tenia la funció de polititzar els individus a través d'una ideologia palingenètica de l'existència, institucionalitzada en forma de religió política. Es pretén així, modelar l'individu i les masses, per mitjà d'una revolució antropològica, que crearà un nou home, i que donarà les claus per crear una nova civilització, reflex dels preceptes ultranacionalistes. Però aquesta al·lusió cap a un passat mitificat no deu entendre's en termes de enyorança, no es vol tornar al passat en un sentit literal, sinó que com a moviments modernistes que són, el que prima és la concepció de trencar amb el passat fabricant les seues pròpies tradicions culturals, polítiques i socials, que entrin dins l'imaginari de futur alternatiu que han fabricat.

El règim feixista italià va agafar la forma d'un desmantellament sistemàtic de la base institucional i social del liberalisme polític i del socialisme revolucionari, però no va suposar la supressió física dels elements humans i culturals que encarnaven la presumpta decadència de la nació. El nazisme, igual que la Itàlia feixista, va ser un Estat totalitari i modernista que va desplegar un poder tecnocràtic amb la fi de renovar la societat, però el tret característic del Tercer Reich fou l'assassinat en massa que va dur a terme, però açò s'entén com a resultat de la decisió de convertir la retòrica palingenètica racial en una voluntat política, lo que va desencadenar polítiques estatals destinades a purificar la nació en un sentit físic, pel que s'eliminaren, tant els enemics per condició

---

²¹ Griffin, Roger, *Modernismo...* op.cit., p. 15.

de raça (es a dir, els jueus o els gitanos) com la població disgènica (discapacitats mentals o homosexuals). I per dur a terme el desmantellament de l'ordre anterior, va ser indispensable el paper que van jugar, en els dos casos, els mites polítics, que personificats a través dels discursos i els rituals, van ser capaços de dotar la política d'una aurèola sacra que, per a molts estudiosos, va donar lloc a una "religió política"²².

Com a conclusió, direm que el que el llibre de R. Griffin intenta transmetre és que el terme modernisme és més ample del que s'havia establert fins al moment i abraça una ampla varietat de projectes i moviments que s'esforcen per superar la modernitat decadent, uns moviments que van afectar tant a l'art com a la filosofia, la sociologia, la cultura, l'economia i la política; a més van ser moviments molt variats que no solament provenien de l'àmbit progressista i d'esquerreres, com en molts anys d'estudi s'ha pensat²³. Aquesta reconceptualització del significat de modernisme ens fa veure que els moviments que hem analitzat, el Feixisme i el nazisme, són fruit d'un mateix modernisme polític, el feixisme, que a pesar de les diferències nacionals, tenen en comú allò que els dona identitat i fa que els reconeguem com a tal: la concepció del renaixement nacional, la neteja de la decadència, l'edificació d'una religió política, i el culte al líder carismàtic. Tot açò hi ha que entere-ho, com ja es va formular a *The Nature of Fascism*, dins el context de la necessitat humana de dotar de sentit a la història mitjançant els mites i la sensació de pertinença a una comunitat en un moment en que el món pareixia que es trobava al bord de l'autodestrucció, on ja ni la política, ni les religions, ni el mode de vida del moment donaven sentit l'individu.

L'obra de Griffin, encara que és recent, ha suscitat moltes reflexions i referències, tant per la novetat dels seus plantejaments com per la multidisciplinarietat d'aspectes que tracta, els quals han servit per realitzar altres investigacions paral·leles que parteixen de les seues redefinicions de modernisme i feixisme i de la relació entre ambdós. Exemples d'aquesta difusió de nous estudis són els assajos i articles, sobretot provinents de l'àrea anglofona, que parlen sobre aquest llibre de Griffin, com de les seues obres anteriors. També trobem investigacions que completen o sustenten allò que ja s'ha esgrimit en el llibre com és el cas de l'article de Mark Antliff, professor

---

²² Per saber-ne més veure: Gentile, Giovanni, "The Myth of National Regeneration in Italy. From Modernist Avant-garde to Fascism" en *Fascist Visions*, Princeton, Princeton University, 1997, p. 25 i Poewe, Karla, *New Religions and the Nazis*, Nova York, Routledge, 2006, pp. 84-85.

²³ Griffin, Roger, *Modernismo...* op. cit., pp.472-474.

d'Història de l'Art en La universitat de Duke²⁴, on es posa de relleu la necessitat de comprendre la relació entre feixisme i l'art modernista per avaluar la modernitat en un sentit maximalista. Afirmar, com el propi Griffin i basant-se en la seua definició del feixisme com producte del modernisme, que el desafiament en aquest tema per als historiadors de l'art, és agafar-se de debò la cultura feixista i veure quin és l'ús que feien dels mites palingenètics, mitjançant els quals es guanyaven l'opinió pública, no "llavant-los el cervell" sinó mitjançant un procés de conversió espiritual i de transformació psicològica, per així intentar enllumenar quin paper va jugar l'art en aquesta conversió, així com, esbrinar com nombrosos artistes, referents de la modernitat, es van veure atrets pel feixisme.

Pel que fa a les tesis de Griffin, en aquesta, la seua última obra, Marla Stone, professora d'Història en l'Occidental College²⁵, es fa partícip de la definició del modernisme que es fa, com un moviment que explota a partir de la Primera Guerra Mundial, que exigeix una renovació i neteja nacional. Però, al mateix temps, observa que al llibre se li dedica poc de temps a discutir el tema del bolxevisme. Ambdós moviments van respondre a les pressions de la modernitat amb el desig modernista de transcendència i renovació. Així com també es pren la llibertat de concloure que hagués estat millor utilitzar amb més freqüència el terme "revolucionari", per designar el feixisme en compte de la fórmula *Aufbruch* (ressorgiment, entrada en una nova fase). Però hi ha que tindre en compte, com bé diu Marla Stone, que potser l'evitació de l'ús reiterat de "revolucionari" hagi segut donat a que aquesta paraula conté unes connotacions associades a l'esquerra política que poden donar lloc a confusions.

En el que els dos articles coincideixen, així com molts altres, es en que un dels grans beneficis del llibre és l'assoliment global que té, que permet veure com fenòmens tan dispars com el feixisme, el bolxevisme i el fenomen avantgardista provenen d'un mateix paradigma cultural, la modernitat. Una modernitat en decadència, que ha donat pas al sorgiment de nombrosos moviments modernistes, que no solament es deuen associar en allò bo, just i racional, com molta gent té assumit. En lloc d'això hi ha que donar-se compte que tant el règim feixista italià com el nazi, el que volien era regenerar

---

²⁴ Antliff, Mark "Fascism, Modernism, and Modernity" en *The Art Bulletin*, Vol.84, núm.1, 2002, pp. 148-169.

²⁵ Stone, Marla, "Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler. (review)" en *Modernism/Modernity*, Vol.16, núm.2, 2009, pp.448-450.

la seua nació i inclús el món, que van formar part dels moviments modernistes que volien construir un nou ordre, en un sentit extens.

És aquesta profusió d'estudis, les conclusions dels quals ja s'han deixat sentir al nostre territori, les que ens fan veure que aquest ha estat un estudi que ha marcat la concepció que la majoria tenia del feixisme però també del modernisme, un concepte que tothom coneixia, però que quasi ningú acabava d'entendre, ni acabava de saber a que feia referència. És un treball, extens i molt general, però Griffin recull, molt coherentment, les contribucions al tema d'altres estudiosos així com entrecreua acertadament diferents àmbits d'estudi. Amb aquesta obra s'obrin moltes possibilitats a l'estudi, ja no sols del feixisme, sinó de qualsevol fenomen modernista en general, com a fenomen creador d'univers culturals i mites de transcendència que pretenen superar l'ordre decadent i amenaçat, un dels quals, com ja hem dit i reiterem, va ser el feixisme.

CONCLUSIÓ

El tema de la naturalesa del feixisme, com hem vist, no és un tema tancat i es que qualsevol conclusió definitiva és impossible en un camp d'estudi tan general com aquest. A través dels tres apartats en que s'estructura aquest estat de la qüestió s'han donat algunes directrius per saber quin és l'estat actual dels estudis sobre el tema. Des dels mateixos inicis de la seua existència, el feixisme ha sigut objecte d'estudi, especulació i descripció, no solament pels historiadors, sinó per nombrosos especialistes provinents d'altres àmbits d'estudi com la sociologia o la psicologia. També ha estat objecte de moltes definicions: fenomen reaccionari, pro-capitalista, salvatge...però no va ser fins ben entrats els anys seixanta i setanta, quan els estudiosos se'n van adonar de que no eren vàlides aquestes definicions simplistes que s'havien establert en les dècades anteriors. Va ser a partir d'aleshores quan es va intentar buscar, de debò, desxifrar la naturalesa del feixisme: quin vans ser els subjectes que participaren en ell, perquè va aparèixer quan ho va fer, quin transfons cultural volia projectar i sobre quina ideologia concreta s'havia construït. Aquests interrogants es van intentar respondre des de diversos enfocaments metodològics i corrents d'anàlisi, i van donar lloc a una separació entre aquells que pensaven que el feixisme responia a un fenomen general, encara que tingués permutacions nacionals diferents, i altres que pensaven que era impossible incloure en un mateix esquema analític el feixisme italià i els diversos fenòmens de l'Europa d'entreguerres junt amb el nazisme.

Encara que aquesta pluralitat d'enfocaments va minvar l'objectiu d'arribar a una definició general del feixisme, els anys noranta foren testimoni de la reaparició d'aquesta tendència d'estudi de la mà d'investigadors de la talla de Emilio Gentile o Roger Griffin, entre altres. A partir d'aquest moment la importància de la cultura es va posar en un primer plànol a l'hora de donar una definició més complexa del feixisme, a la vegada que eixiren a la llum nous aspectes sobre el tema que el van fer despullar-se de les antigues definicions, que l'havien encasellat en un fenomen polític que responia als auguris criminals i irracionals del líder que l'encapçalava.

Estem lluny d'assolir un nou consens en quant a donar una definició definitiva del feixisme, però pareix ser que ja tots els estudiosos del tema són conscients de que s'ha de tenir en compte altres aspectes, a part dels fets polítics, que ens ajuden a comprendre el rerefons de la teoria i la pràctica del feixisme. S'ha volgut remarcar, al llarg de l'exposició, dues de les obres de l'historiador Roger Griffin perquè aquestes obrin noves portes als estudis sobre el feixisme i el modernisme, així com perquè a la fi, es dona una definició genèrica del feixisme, que encara que no és ni objectiva ni definitiva, es basa en dades que estan contrastades empíricament i en treballs d'altres especialistes sobre el tema, que ens ajuden a comprendre'l.

“El feixisme és una forma de modernisme programàtic, la intenció del qual és fer-se amb el poder polític per dur a la pràctica una visió totalitzadora del renaixement nacional o ètnic. La seua meta última és acabar amb la decadència que ha destruït la sensació de pertinença a una comunitat i que ha despulat a la modernitat de significat i de transcendència, i donar començament a una nova era de l'homogeneïtat cultural i de salut”²⁶

Com s'ha pogut observar, s'ha avançat molt en els estudis sobre el feixisme i una conclusió que es pot extraure de tot açò, és que tots els investigadors deurien fugir de les definicions que tendeixen a convertir-se en lleis i en lloc d'això s'hauria de buscar entaular un diàleg continu per realitzar un estudi que cada vegada s'aproximi més a la veritat, que encara que inassolible, deu ser la meta principal de l'historiador.

---

²⁶ Citat en Griffin Roger, *Modernismo...op,cit.*, p.257.

BIBLIOGRAFIA

- ANTLIFF, Mark "Fascism, Modernism, and Modernity" en *The Art Bulletin*, Vol.84, núm.1, 2002.
- ANTÓN, M., Joan (Coord), *El fascismo clásico (1919-1945) y sus epígonos*, Madrid, Tecnos, 2012.
- BERGER, Peter, *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*, Londres, Doubleday, 1967.
- BURRIN, Philippe, "Política i Societat. Les estructures del poder a l'Itàlia feixista i a l'Alemanya nazi", *Afers: fulls de recerca i pensament*, Catarroja, nº1996.
- GENTILE, Emilio, *Fascismo. Historia e Interpretación*, Madrid, Alianza Editorial, 2004.
- GENTILE, Giovanni, "The Myth of National Regeneration in Italy. From Modernist Avant-garde to Fascism" en *Fascist Visions*, Princeton, Princeton University, 1997.
- GRIFFIN, Roger, "Cloister or cluster? The implications of Emilio Gentile's ecumenical theory of political religion for the study of extremism" en *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 6, nº 1, 2005.
- GRIFFIN, Roger, "The Primacy of culture: The current growth (or manufacture) of consensus within fascist studies", *The Journal of Contemporary History*, vol.3 nº1, 2002.
- GRIFFIN, Roger, *Modernismo y Fascismo. La sensación de comienzo bajo Mussolini y Hitler*, Madrid, Ediciones Akal, 2010.
- GRIFFIN, Roger, *The Nature of fascism*, Londres, Routledge, 1994.
- LAQUEUR, Walter (Ed.), *Fascism : a Reader's Guide : Analyses, Interpretations, Bibliography*, Berkeley, University of California Press, 1976.
- MANN, Michael, *Fascistas*, València, PUV, 2006.
- NOLTE, Ernst, *El fascismo en su época: Action Française, Fascismo, Nacionalsocialismo*, Madrid, Península, 1967.
- PAXTON, Robert, *Antatomía del Fascismo*, Barcelona, Ediciones Península, 2005.
- PAYNE, Stanley, *Fascism: Comparison and Definition*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1980.
- POEWE, Karla, *New Religions and the Nazis*, Nova York, Routledge, 2006.
- SAZ, Ismael, "Repensar el feixisme", *Afers: fulls de recerca i pensament*, Catarroja, nº25, 1996.
- STERNHELL, Zeev, *The Birth of Fascist Ideology*, California, Princeton University Press, 1989.
- STONE, Marla, "Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler. (review)" en *Modernism/Modernity*, Vol.16, núm.2, 2009.
- WOOLF, Stuart, *La naturaleza del fascismo. Teoría y Praxis*, México, Grijalbo, 1974.